

МАНДРІВКА НА УКРАЇНСЬКЕ ПІДЛЯСНЯ

Понад сто двадцять років тому селами й містечками Підлясся (тепер частіше вживана форма – Підляшшя) мандрував допитливий і спостережливий українець-наддніпрянець. Докладно нотуючи місцеві особливості в мові, побуті, одязі, архітектурі й т.д., відмінності життя і образу підляшан супроти земляків з Київщини, він, проте, не мав ані найменшого сумніву, що подорожує рідним краєм, Україною, серед своїх людей, тож і в назву написаного ним на основі подорожніх вражень нарису природно виніс означення – „Українське Підлясся”, хоч в офіційному вжитку тоді і по тому були зовсім інші назви.

Нині, з відстані проминулого історичного часу, це видається аж надто значущим, як і взятий автором епіграф з віщими болючими Шевченковими словами про милий край сплюндрований і питанням – за що він гине. Подорожній бо побував у краї якраз напередодні початку його найбільшої трагедії, що розтяглася на багато десятиріч. 1875 року російська влада брутально знищила тут уніатство й посилено взялася за навернення населення на православ'я і його „обрусеніє”, а далі, у нашому столітті, дві війни, біженство, брутальне поборювання – цього разу вже православ'я – польською владою, посилена колонізація, терор, кровопролиття і врешті депортація українців у 1947 році... Тим-то відповідь на питання „за що?”, так само, як і на питання „через кого?” загинуло те, описане автором, Українське Підляшшя – Південне і гине Північне, дає нам історія, власне, її уважні й об'єктивні студії.

Описів Підляшшя XIX століття залишилося дуже мало. Серед них єдиний, написаний нашою мовою, освіченим, свідомим і вболівальним українцем, – цей нарис. В першодруці у львівському часописі „Правда” (1872. – Ч. VII – IX) автора не зазначено. Згідно з біобібліографічним словником „Українські письменники” (К., 1963. – Т. 3), автором нарису був Іван Нечуй-Левицький, який в той час учителював у гімназії недалеко від теренів Підляшшя міста Сідльця. Текст подається за першою публікацією.

О.Р.

*Світе тихий, краю милий,
моя Україно!*

*За що тебе сплюндровано,
за що, мати, гинеш?*

Тарас Шевченко

Їдучи з Варшави до Києва по Варшавсько-Брестській залізній дорозі, я задумав подивитись на Українське Підлясся, що простягається понад річкою Західним Бугом між Волинню, Гроднянською губернією і Мазурами теперішньої Сідлецької і Люблінської губернії. Підлясся з нашим українським народом іде неширокою половою од самої австрійсько-галицької границі аж до міста Соколова в Сідлецькій губернії. Найдавніші пункти Українського Підлясся на полудні становлять міста Грубешів, Замостя, Томашів і Крешів над Сяном; на півночі – міста Соколів і села Голубля, Челоміє за 13 верстов од Сідльця. На схід сонця іде річка Західний Буг, одділяючи Підлясся од Волині і Гроднянської губернії; на заході українське плем'я трохи тільки не досягає Вісли. Між українцями і Віслою йде невеликою половою мазурське плем'я з містами Любліном, Луковом і Сідльцем. Можна думати, що наше плем'я колись жило до самої Вісли, бо й тепер можна знайти цілі села над Віслою, де люди говорять погано по-польськи, часом пополовині з українським, визнають віру католицьку, але носять чистий український стрій і мають тип щиро український, дуже одрізняючий їх од природних мазурів. Україно-підляський нарід тепер знаходиться в двох губерніях: в Люблінській і Сід-

лецькій. В Люблінській губернії лежить давня наша земля Холмська, а в Сідлецькій – земля Більська.

Тільки 120 верстов проїхав я до Межиріччя з Варшави по Брестській дорозі, і вже я побачив себе на Україні! Дуже близько до нашої землі приснулась Варшава, цілі віки пліла польщина на український нарід на Підляссі, а все-таки наш нарід стоїть, як і стояв, з своїм язиком, з піснями, з звичаями, з своїм строем. Правда, Польща поглинула на окраїні по кілька наших сіл, накинута там унія, але та унія в церковних службах нічим не одрізняється від православ'я: тільки духовенство та міщани на Підляссі уніатські, бо стали чисто польські, а нарід проте стоїть, держиться своєї національності, як і споконвіку.

120 верстов проїхався по залізній дорозі через Мінськ, Сідльце і Луків. В Сідльці, в кінці міста, недалеко від двірця* залізниці стоїть нова, гарна мурована православна церква з золотими верхами. Багата церква дуже відрізняється від поганих, дерев'яних, чорних хат жидівського Сідльця, де на 9000 жидів припадає 2000 поляків і з півсотні православних чиновників. Луків стоїть далеченько від дороги, чорний, з обгорілими хатами. Пожежа знищила сливе половину міста. Мої вуха дуже негарно разила мазурська мова. Мазури там дуже шепеляють: ч вимовляють, як ц, ш – як с. Замість – **чего хцеш** – мазури кажуть – **цего хцес**. Те плем'я дуже негарне, з ширшим ніж довшим лицем, неначе хто здавив руками голову від тім'я до

бороди. Очі мазурів лежать часом дуже косо і бувають вузенькі, як у монголів; щоки роз'їхались, особливо у жінок. Мені траплялось бачити типи чисто монгольські. Нарід у тих болотах і лісах ні з ким не змішувався і, може, тим він виродився, бо всі дуже малорослі, невисокі і слабосильні. Під'їжджаючи під город Межиріччя (поляки охрестили його Мендзержице), я побачив себе серед українського племені. Коло двірця, коло магазинів** залізної дороги, на дорогах ік городу – скрізь ходили і їздили наші українські мужики в високих чорних шапках, в свитах і навіть в постолах. Була літня пора і для того багато людей носило капелюхи такі самі, як на Україні! На Підляссі українці носять дуже довге волосся, що спадає аж на плечі, як у православних дяків та паламарів. На чолі волосся підтинають рівно, по-старогрецьки, як і скрізь на Україні. Тип нашого народу дуже відрізняється від мазурського: лице довше і смугліше, очі темніші, волосся темне, або й чорне. Зразу видно, що тут стрінулись між собою жителі полудня і півночі. Русини дуже нагадують своїм лицем греків.

В'їхав я в Межиріччя і побачив, що Польща добре хазайнувала в наших городах! В Межиріччі доволі жидів, як скрізь на Підляссі, дві уніатські церкви і одна католицька. Українського племені більше в городі, ніж польського. Люди, а найбільше жінки, далеко кращі, ніж на Мазурах, і зовсім на українців схожі. Багато трапляється людей чорнявих, а очі у жінок часом блищать, як у Полтавщині. Словом сказати, тут вже пахне Україною, та горе, що в городі і слова українського не почувеш від уніатів! Тільки жиди вміють говорити по-українськи! Підеш в уніатські церкви: здається, все по-нашому, – і читають, і співають, як у наших церквах, а ступиш за церковний поріг, почувеш одну польщину...

Після повстання поляків в 1830 р. в Межиріччі велася дуже

міцно польсько-католицька пропаганда. Огнищем її був двір великої польської пані К. Та пропаганда вигнала зовсім наш язик, втягла в себе уніатське духовенство, серед котрого виробилася партія широко польська і духом, і язиком.

Те саме я знайшов і в городі Білій, що лежить ік Брестю по залізній дорозі. В Білій є великий уніатський собор, де лежать так звані мощі Йосафата (дарма що його вітебські міщани, убивши, вкинули в Двіну), є невелика католицька церква, а одначе, в городі тхне польщиною: уніати і говорять по-польськи, і ходять до костелу, і з того часу, як російський уряд почав страхати уніатів за їх польщину, вони ще більше відвернулись від уніатства. Причиною того ще служать уніатські священники з Галичини, конечно „русскіє“, хоч вони і справді і не українці, і не москалі, а щось таке ні риба, ні м'ясо. Викликані вони туди урядом для „обрусіння“. Бажаючи запобігти ласки у русских, нахапати грошей і орденів, вони круто обходяться з уніатами, самі ж відвернули їх від унії, пригорнули тільки їх до поляків і зовсім попусували діло, дуже пошкодивши тим нашої національності і нічого не зробивши для уряду. Багато уніатів зовсім перестало ходити до своїх церков як у Білій, так і по селах.

В Білій жидів більш уніатів і поляків; жиди до того вміють говорити по-українськи. Тим-то, не вважаючи на польську пропаганду, ті городи можна мати за жидівські, а не за польські. А нарід по селах кругом Білої все-таки наш – український.

В Білій є класична гімназія, в котрій половина учеників українців-уніатів; є педагогічні курси, де вчаться на сільських учителів діти виємно наших селян. Курси перероблені з католицького монастиря, де був всього-на-всього один капуцин!! Наука в тих школах тепер на великоруській мові, котрою задумано виперти з того краю польську мову. Що ж з того для нашої національності і язика?!

Щоб підняти дух нашого народу на Підляссі, щоб повернути більських і межирічських міщан з поляків, треба розбудити в їх замершій душі їх національність українську, треба завести для народу і міщан українські школи, дати їм у руки Шевченка, Основ'яненка, Куліша, Марка Вовчка. Шевченко в один рік зробив би те, чого московські школи і за сто літ не зроблять! Бо коли ж ті сполячені українці та стануть великоруськими патріотами?! Коли ж стане таке диво, щоб з споляченого українця та зробити не те що українця, а великоруса!! Диво дивне хоче зробити уряд, але час чуда вже давно минув. А що ми кажемо правду, прикладом тому Галичина, де сполячені русини встають із гробів, бо їх воскресив Шевченко, але не Гоголь і Пушкін, і не великоруська школа. Насміло кажемо, що великоруська праця на Підляссі без українщини – то даремна праця. Вона не розворушить великоруським язиком і солдатами національного духу, при котрому тільки міщани і нарід і попи відрізнялися б від Польщі і польщини, побачивши у всьому тому свого ворога, а не приятеля.

Є в Білій старий двірець Радивиля, що вже лежить в руїнах. Недавно впала зала, де колись дуріли польські пани.

В Білій, повітовім місті Сідлецької губернії, я найняв жидка Лейбу до Яблочинського православного монастиря, що знаходиться над самим Бугом на границі Гроднянської губернії. Мені дуже хотілось подивитись своїми очима на україно-підляські села, своїми ушима почути язик селян українського племені на Підляссі.

Лейба був звощиком в Білій, мав свого дуже доброго, прудкого, хоч і сухореброго коника, мав поганенький візок, на котрому трохи не витрясло з мене душі по маленьких, поганих сільських дорогах. Його замліле лице, запалі очі, рідкі і тоненькі пейси, котрі й досі не вивелись на Підляссі, дуже ясно по-

казували, що Лейбі не дуже добре жилося в Білій. В розмові зо мною Лейба вкидав в свою польсько-жидівську мову деякі руські слова, конечно маючи мене за якогось московського чиновника, неважаючи на те, що я з усієї сили говорив до його по-українськи. Я вже трохи не записав в свою подорожню книжечку, що Лейба й слова не тямить по-нашому, хоч живе в краю, де повно наших сіл, де повно нашого народу. Як же мені було дивно, як Лейба, заїхавши зо мною на села, між наш народ, отверз свої уста і заговорив українським язиком, і навіть не тою вимовою на Ъ, як говорять під Білою, а далеко кращим, чистим язиком Побужжя!! Послі я дошпортався, що більські жида вміють говорити по-українськи, хоч з панями зараз починають говорити по-польськи.

Ми виїхали з Білої рано, після снідання. Сонце вже припікало добре, бо саме тоді настала жнива. Дорога ввійшла в гарний сосновий ліс, пополовині з дубом і липою. Високі, старі поліські сосни розкішно розкидали на всі боки своє гілля і закривали віз од сонця. Сосна, перемішана з іншим деревом, трохи пригадала мені українські ліси...

Швидко дорога знов вибігла з лісу і пішла вузьенькою межею поміж ріденькими житами та вівсами. По обидва боки дороги було видко ліси й гаї, куди тільки можна було досягти оком. Дорога знов входила в лужок і знов вибігла в поле... На Підляссі нема великих лісів на кілька десятків верстов, як у нас на Україні, але ж зате нема і таких великих безлісих степів і степків на кілька десятків верстов, як буває у нас. Ліси розкидані по полях купами й букетами, лужками й гаями і займають, може, третю часть всього ґрунту. Мандрівка по Підляссі по такій причині дуже не скучна, не нудить безкраїми степами та лісами. Села розкидані дуже густо, хоч і нема таких здорових сіл, як на По-

дніпрянщині. Скрізь між лісками манячать хутори з десятком хаток і клунь, скрізь поміж хатами попідіймали шії колодязні журавлі...

По дорозі йшов чоловік в білій сорочці, з червоною застіжкою і в синьому картузі, який носять на Підляссі мазури. Лейба спитав у його по-польськи, чи далеко до Сидорок. Чоловік був наш, уніат, але обізвався до жида по-польськи. І потім, як ми їхали далі, мій Лейба говорив до людей по-польськи, а вони одказували йому так само по-польськи, хоч і дуже погано, пополовині з українським. По-польськи обзивались до жида навіть діти! Хоч між собою старі й малі уніати говорили по-своєму. Мають ляхи з жидами спілку між нашим народом! – подумав я.

– Чи далеко, чоловіче, до Сидорок? Чи добрий шлях до села? – спитав я чоловіка по-українськи. Чоловік витріщив очі; мабуть, йому стало дивно, що пан говорить до його не по-польськи.

– Недалеко! – одказав чоловік, – от сим гостинцем под ліпами! То зараз і село будіє.

– Що ж то за гостинець, чоловіче? – спитав я, не розуміючи, про якого гостинця говорить той чоловік.

Лейба розказав мені, що гостинцем звать уніати дорогу, а уніат додав, що в їх шляхом зветься великий трахт, а гостинцем або дорогою менша дорога. Мабуть, дорогу звать тут гостинцем, що нею приїжджають чужі люди, гості, як звали в давню старовину приїжджих людей, а найбільше купців.

Швидко потім ми вїхали в Сидорки, бо те село лежало мені на дорозі ік Бугу до Яблочинського монастиря. Село було невелике, але дуже добре забудоване. Хати в селі великі, з великими вікнами в шість шибок. На кожній хаті прибита табличка, де написано номер хати, ймення й прізвище хазяїна. Всі хати стоять в ряд понад шляхом, дверима й вікнами, або причілками просто на вулицю. Коло

третьої або четвертої хати був колодязь з журавлем, чи ключем, як там звать журавля. На Підляссі, де болото й вода скрізь, нетрудно викопати криницю, де завгодно. Проти кожної хати, через вулицю стоять клуні, з доброї деревні, котрі тут строяться так, як наші возовні, на чотири вугли. На всім Підляссі клуні стоять далеко од хат, або через дорогу, або за огородом і садками на полю. Тільки хліви й дрівітні стоять поруч з хатами. В підляських селах хати стоять рядами, не розкидані вільно й поетично по долинах, по горах, між садами, як у нас на Україні.

Лейба пристав до одної криниці і почав напувати коня. Я схопився з воза і полетів по селу, простуючи туди, де наглядів купу хлопчиків, дівчаток, бо старі люди були в полі, жали хліб. Ціла купа дітей всякого зросту гралася на вулиці. Деякі хлопчики сиділи по тину, як півники, деякі рвали за тинем моркву й мак і їли, крадькома од матерів і батьків. Я став за тинем, поклав подорожню книжечку на тину і почав балакати з дітьми і прислухатись до їх розмови. Язык в селі Сидорках дуже заінтересував мене.

Не помилимось, як прилучимо вимову більських русинів до новгород-сіверської в Чернігівщині. Під Білою русини вимовляють літеру Ъ там, де вона вживалася в церковнослов'янським язичі, тільки не так, як його вимовляють великоруси, а з протягом, дуже виразно розкладаючи його на і і е. Так вони кажуть: хліб, хміель, рідко, на поліе, дівчина в лієсіе, тобіє, не лієчь, не вієдаю, і протягують голос Ъ (іе) навіть довше ніж поляки і сіверяни, можє, тим, що всі русини на Підляссі говорять дуже з протягом, неначе свівають своєю мовою. Літера Ъ не тільки не змінилась на і, як на Україні, але навіть саме українське і часто у русинів змінється на Ъ (іе) – так вони вимовляють: хлопціє, а не хлопці; і в деяких неопред[іленого] накл[онення] глаголів замість і вимовляють іє: колядуватіє,

кричатіє, замість колядувати, кричати. Голос **іє** (чи **Ѣ**) дуже любий у русинів більських, і вони все вернуть вимову на **іє**. Деякі хлопці навіть свої Сидорки звали Сидоркіє.

Друга форма більської вимови, наближаюча її до чернігівсько-сіверської, то голос*** **и**, далеко м'якший, як по правім боці Дніпра і навіть по лівім, як в Полтавщині. Невважаючи на те, що поблизу мазури, а в містечках поляки дуже твердо вимовляють своє **у(ы)**, русини дуже зм'якшують своє **и**. В прошедшому часі глаголів вони кажуть: ходил'і, бул'і, пошл'і, а не ходили, були. В неопре[д]леному] наклон[енні] глаголів вони зовсім зм'якшують **и**, як великоруси, хоч і не во всіх словах. Так, ви почувте такі слова, як: ієхаті, робіті, ходіті, мочиті, продаваті, і разом з ними: ієст'і, куповат'і, і навіть такі слова, як кричатіє. Зм'якшене українське **и** на Підляссі дуже нагадує ту вимову, якою говорять по-українськи цигани. В нас, в Черкащині, почувши більського підлясяка, сказали б, що він говорить по-циганськи. В деяких словах українське **и** вимовляється зовсім м'яко, і тим виходять слова, похожі навіть на великоруські, напр., ходіт, ходімо, робіт, сидіт, сидімо, так само, як і новгород-сіверська вимова на **Ѣ** із зм'якшеним **и** для вуха наддніпрянця тхне великорусиною.

По сих прикметах підляський язик більських русинів робить одно з язиком північної Чернігівщини. Обидва ті закутки лежать на противних кінцях північної крайньої границі українського плем'я, але зате обидва вони клином вганяються між другий народ, котрий вимовляє виразно літеру **Ѣ** – **іє**. Північна Чернігівщина прилягає до великоруського плем'я; підляський народ коло Білої має сусід мазурів. Обидва ті закутки далеко одбилися од середньої часті Дніпра – центру українського плем'я і од українського впливу. Схожість вимови в обох закутках дуже ве-

лика, хто тільки чув її на свої уші в Чернігівщині і на Підляссі. І більський язик, неважаючи на близьке сусідство з мазурами, на великий вплив польщини, на польські слова, внесені в язик, все-таки тхне не польщиною, а скоріш великорусиною, а ще більше тхне церковнослов'янським язиком, до котрого він ближчий, ніж яка друга вимова українського і великоруського язика. Між Новгородом-Сіверським і Білою, по всій північній лінії українського плем'я на Поліссі йде, одначе, та сама вимова на **Ѣ**, хоч сей голос там трапляється рідко і не мається за любиму літеру. (Казки Рудченка, 34 каз[ка] „Остап і Чорт”: „щоб не ехав в лес і з чортом не стрівся”). Записана в Овруцьк[ім] повіті).

Окрім згаданих прикмет, вимова русинів кругом Білої має ще дуже дечого свого власного. Так, тут **о** під ударенням змінється на **у**, як на Поліссі; тут говорять: кунь, вул, вун, пуйде, у панув, у жидув. А зате в деяких словах **о** не змінилось не тільки на **у**, але навіть ні на українське **і**; так русини під Білою кажуть: пойде, кот, кошка. Без ударення **о** так і зісталось, як от в Чернігівщині: пошли купувати (на Україні: пішли купувати). Українське м'яке **рь** тут зістається твердим, як в словах: ору, говору, зора, а зате шипучі літери зм'якшуються, зовсім як в Чернігівщині. Мені траплялось чути дуже виразно: шьожь ти ще рвешь? (що ж ти ще рвеш?) Літера **к** не все переходить в **ч**; так говорять: хлеб пеку, пекут і печут, і від того часом народ дуже комічно клеїть слова, в кожному селі по-своєму. Одна баба сказала: ми пекім хлеб (ми печемо хліб).

В глаголах, в 3 лицах обох чисел в більському закутку скрізь кінчають твердо: ходіт, робіт, говоріт, ходят, кажут, лязят, п'ют. Так вимовляють глаголи в Галичині: мені траплялось чути таку вимову од галичан з-над самої річки Сяну, близько Перемишля, знов – з самого краю границі нашого плем'я. Однак на Підляссі

глаголи виходять трохи похожі на великоруські, а ще як до твердих кінців в 3 лицах часом приточиться м'яке **і**, як в словах: ходіт, робіт. Не можна сказати, щоб на такі далекі границі нашого плем'я, як Біла і Перемишль, мав який вплив великоруський язик. І в старім Києві не було глаголів з такими кінцями, бо в списках Несторової літописі і в „Слові о полку Ігоревім” в 3 лицах обох чисел глаголів ми вважаємо м'який, український кінець. Скорше можна догадуватись, що підляська і перемиська форма глаголів колись була і на східній границі нашого плем'я, в Чернігівщині і в Курській землі, і посунулась разом з українським плем'ям до теперішньої Москви на далеку північ, змінившись під впливом фінського плем'я і кліматичних причин в теперішні щиро великоруські форми. І може, якби підляські русини з такими формами вимови, як ієхаті, ходіті, читаті, несті, ходіт, робіт, п'ют, продают, – та посунулись не ік польському плем'ю, а ік фінському, не до Бугу і Вісли, а до Волги і Оки, то, може, і з їх вийшло б великоруське плем'я з великоруським язиком.

Окрім пом'янутого, в вимові підбільській часом трапляється форма прошедш[ого] часу глагола на **л** (поробіл), слова: льод, мьод (утьоқ) (україн[ські] лід, мід (польськ[і] люд, мюд), доздрітій (укр[аїнське] доспілий – стиглий) (польськ[е] дойржали), зельоний. Всі ці слова, найближчі до теперішнього великоруського, хоч їх і мало трапляється, вся фонетика вимови, хоч дуже оригінальна, але трохи нагадує великоруську фонетику, все те наводить на гадку, що, може, колись на східнім і східно-північнім краю далекої сіверської і курської землі українське плем'я мало таку або похожу фонетику. І тоді, як наше плем'я посунулось на північ і втягло в себе фінські елементи, то з його вийшов і народ великоруський, і теперішній великоруський

↑
*Яблочинський Онуріївський
 монастир Білського повіту
 Сідлецької губернії*

*Преображенська церква в
 с.Сичині Костянтинівського
 повіту Сідлецької губернії*

⚭
 Святотроїцька церква в
 с.Буковичах Костянтинів-
 ського повіту Сідлецької
 губернії

Ілюстрації з книжки: „Холмская Русь”. —
 СПб., 1887. (Збірка Т.Максим'юка)

Михайло-Архангельська цер-
 ква в с.Витупині Костянтинів-
 ського повіту Сідлецької
 губернії. XVI ст.

язик. Недурно ж на далекій Волзі, і навіть в Вологодській губернії великоруси місцями вимовляють і тепер по-українськи **Ѣ** на і; кажуть: **сніг, хліб**, а не **снег, хлеб**¹. Певне, що там сіло наше плем'я, переселене Андрієм Боголюбським, або воно повиходило з старого Новгороду на колонії, або, може, просто посунулось од границі української. На таку думку навело нас те, що скрізь на північних краях нашого плем'я трапляються форми язика трохи ніби переступні до великоруського, навіть там, куди не міг досягти теперішній великоруський язик. А по літописі Несторовій тих самих форм не було в язичі старого Києва – в самій середині українського плем'я. В списках Несторової літописі форми глагола в 3 лицах обох чисел чисто українські, як напр.: **ходить, говорить, глаголють, имуть**, наперекір підляській і надсянській вимові. Тим-то ніяк не можна запевняти, що підляська або сіверська фонетика і деякі форми язика були в давнім Києві, на Дніпрі, що їх одсунула на край нова чисто українська вимова, як пізніша. Щиро українська форма глагола так давня в Київщині, як Нестор, і треба стати на тому, що підляська, а, може, колись така сама курська і, може, ще яка вимова споконвіку була тільки на краях нашого плем'я, не позичена од сусід – і, посунувшись ік Оці і Волзі з нашим народом, затверділа і переробилась на великоруський язик під стороннім впливом. Можна догадуватись, що великоруський язик виробився з українського.

Ми не будемо наставати на те, що згадані нами прикмети язика підбільських русинів спільні для цілого більського краю. Того не можна сказати, бо тут кожне село має дещо в вимові своє власне, чого вже не прийдеться почути в другому селі. Ми записали тільки значніші особності язика вже дуже попсованого польщиною, котра, може, винна в тому, що язик

русинів коло Білої дуже неомежований і самовільний до того, що кожна баба має право ліпити слова по своїй вподобі. Вже багато польських слів вплило в язик більських русинів, напр.: **сьодло, біч** (батіг), **тримаю** (держу), **бардзо** (дуже), **ходзь** до мене **татульо, матуня** і інше. І хоч далі на північ, в Соколівським повіті і на других кінцях по сусідству з мазурами, язик русинів вже наполовину перемішаний з польським, однак коло Білої те псування не доторкнулося ще до етимології і фонетики язика, котра зістається ще цілою і навіть ближчою до церковнослов'янського язика, ніж до польського. Польські слова прямо тільки наліпляні в язик русинів і стирчать в йому, як понатикані.

Однак, неважаючи на свої особні прикмети, на м'яке **Ѣ**, на зм'якшене **и**, на фонетику, близьку до церковного язика, на деякі церковнослов'янські слова (**днесь ведаю**), на понатикані польські слова, все-таки в основі язик більських русинів – то язик український. Ціла маса слів, всі форми в падежах і глаголах – все те чисто українське, вся етимологія така сама, як в язичі полтавців і чигиринців. І як одійдеш трохи вбік та прислухаєшся здалекі до розмови русинів, щоб не дуже било в ваше вухо те м'яке **іе – і**, і інш[е], то зараз можна побачити, що язик їх в основі український². Його ніяк не можна прилучити до галицької вимови, до галицького наріччя: в йому містоім[ення] **ся** не одривається од глаголів і не становиться поперед; глагол **єсмь** не зливається з іншими глаголами; тут не кажуть: **ся робит, ся діе, ходилисьмо, ходилисьте, хатов**, а говорять ці слова по-українськи: **робиться, діється, ходилі, хатою** і т.д. Підлясько-більський язик ніяк не можна прилучити до галицької вимови, а далеко скорше до наддніпрянської. Те зараз можна побачити, переїхавши 10 верстов до Ортеля і Костеневич. Там

зовсім пропадає **Ѣ** і м'яке **і** і виходить чисто український язик, так неначе ви перехопитесь зразу в Радомиський повіт Київської губернії.

От, наприклад, розмова більською вимовою:

– Чи є в вас, – питаю я в молодиці, – кутя, озвар, колядки?

– О, е! Два рази по Різдіє. Хлопці и дівчата ходят колядоваті.

– Чом же ви не йдете в поле?

– Бо я хліб дзєсь пеку. Всіє наші пошлі в поле, а я маю що робіті в госпдіє. Чого ти влез на вікно! – крикнула молодица на дитину. – А йді до хороби! Ходзь на двір! От хлопці гуляют на дорозіє! А то я тобіє дам! Та не рви моркви, бо ще зельона, недоздріта. Тікай до хороби!

Треба сказати, що то мова для вуха дуже м'яка і приятна, хоч трохи й чудна для українця. Русини ще до того говорять так швидко, так розтягують слова, що, здається, виспівують мову, а не розмовляють, неважаючи на те, що й на Україні трохи говорять спровола на вид співання.

Довго я стояв коло тину і записував кожне слово, кожну фразу з уст дітей і бабів. Сонце стояло серед неба і шкварило мене, як огнем. Піт лився з мене і заливав листки паперу. Беркова коняка вже давно напилася води і не могла встояти на місці од мух і гедзів. Берко прийшов до мене і силував їхати далі, але побачивши, що я записую, все що говорять хлопці, витріщив очі і питає мене:

– І нащо то пан записує, що роблять оті діти?

– Так собі, Берку! Я дуже цікавий.

Тим часом вибігло з хати дуже миршаве сіре кошеня.

– Як, хлопці, ви звете оттого звірка? – спитав я.

– Нащо пан записує таке погане кошеня, – обізвася Берко, не вгадавши, до чого стосується моя робота.

Саме тоді два хлопчики почали сваритись за моркву.

Слово по слову і хлопці вчепились один одному в зуби.

– Чи пан і те запише? – спитав мене зі сміхом Берко.

– Запишу! Ще й тебе, Берку, запишу, коли хоч!

Виїхали ми за село. На полі саме жали жито. Урожай, як розказували мені люди, був дуже добрий в тім році, але все-таки поля світили лисинами; рідкий хліб місцями ледве крив піскувату і кам'янисту підляську землю. Тільки густі присілки з добрими великими хатами та розкидані ліски букетами по околиці якимось заслоняли од очей бідноту підляського поля, засіяного скільки хлібом, стільки й картоплею. В селах і присілках на обох царинах стояло по два, по три високих хрести. Деякі хрести похилились набік, пообрустували мохом. На старих хрестах скрізь написані слова польські, а на нових вже надписи слов'янські. Так, в селі Костеневичах на першому хресті вирізано: „Сей крестъ поставиль Степанъ Мальшевскій. Помощь моя отъ Господа, сотворшаго небо и землю”. Ся дуже мала річ показує вже, що Підлясся по троху визволяється з-під польського впливу...

Дорога пішла через болотяну маленьку річку Вислу. Швидко розстелялись перед мною широкі сіножаті попід зеленими лісками. В долинах, на низинах блищала вода через густу осоку; подекуди в ямах стояли озерця з досить чистою водою. В воді хлопались пастушки, стояли по черево корови й воли, шукаючи прохолоди на стійлі, під гарячим сонцем. Пейзаж був щиро підляський і поліський. Тільки зелені кущі верболозу та недостача білого піску нагадували, що правдиве Полісся ще далеко...

На такій місцині трапилось по дорозі двоє сіл: Королівський і Княжий Ортель. Хати у ляхських господарів дуже добрі, великі, з великими вікнами і з двома дверима коло одної хати. Хати стоять рядом і своїми вікнами, великими і ясними, нагадують

вулицю хоч би і в місті... Однак життя тих русинів, обстановка хатня – звичайна сільська, мужича. В хатах ті ж лави, той же стіл, така ж піч, як буває в хаті українця. Тільки дверці з чавуну коло груб, прості ліжка з подушками нагадували, що в тих сільських хатах трошечки повіяло європейським духом. Не багато добра зробила Польща для наших русинів, а зате ж скільки зла!! Яка ж убога уніатська дерев'яна церківця стояла в кінці села! Малесенька, з високою готицькою покрівлею з дощок, з маленьким хрестиком, з дзвіничкою, нижчою і поганішою од панського сажá для кабанів, уніатська церківця була далеко убогіша од тих високих верб, котрі покривали її всю своїм гіллям, високо підіймаючи свої верхи над її хрестом.

Ортель був останнім селом з добрими сосновими хатами, хоть в тих хатах живуть небагаті люди. Може, тим кращі села коло Білої, що місто близько, що земля трохи лучча. Далі до Бугу лежать села дуже бідні, з бідними маленькими хатами.

Часом трапляються хати щиро поліські, низенькі; віконця прорізані тільки в одній колодці без одвірків, ширші вдвоє, ніж довші, з залізними поперечками.

За Ортелем стоїть село Костеневичі. (В карті, прикладеній до Холмського греко-уніатського календаря). Село стоїть на 18 верстов од повітового міста Білої і, може, на 8 верстов од Пищаць, станція на Варшавсько-Брестській залізній дорозі. Костеневичі – перве село, де вже пропадає вимова більська на є (Ђ). Ще на одному кінці села, і то в малих дітей, можна почути легесенький наголос є (Ђ) в деяких словах, напр.: єсти, і то почує тільки дуже цікаве вухо. На другім кінці села Ђ зовсім пропадає; пропадає і дуже м'яке і замість українського и; пропадає твердий кінець глаголів в обох 3 лицях. Просто сказати, тут кінчиться вимова під-більська, близька до церковнослов'янського язика, і по-

чинається чистий український язик, якраз такий, яким говорять в Радомиськім повіті, в Київській губернії. Тут вже кажуть: їхати, їсти хліб, чоловік ходить, кажуть, п'ють і т.д. Можна сказати, що більським наріччям говорять в невеличкім закутку: од самих північних уніатських містечок – Лосиць, Константинова, Янова над Бугом до лінії Варшавсько-Брестської залізної дороги – до Межириччя, до Білої (Белої, по-польск[и] Бяла) і до Пищаць. За залізну дорогу ік полудню вимова на Ђ і і ледве йде на 10 верстов. Закуток такої вимови дуже малий, ледве примітний на карті Росії, і ще тим, що кілька уніатських сіл в Соколівськім повіті вище Лосиць і Сідльця говорять вже по-польськи.

Між спом'янутими містечками більська вимова займає місця не більше як на 40 верстов вздовж і впоперек.

В Костеневичах знов побачив я церківцю низеньку, дерев'яну, з високою чорною покривою з дерев'яних драниць. Нігде мені не траплялось бачити таких бідних церков. Тільки в Білорусії бідніші, бо вшиті кумеками...

– Яка се церква? Чи католицька, чи уніатська? – питаю я в чоловіка, котрий віз снопи чистим українським возом і волами.

– Католицька! – обізвався чоловік, насупивши брови і не дивлячись мені в очі.

Добре пораються коло нашого народу польські пани і ополячені уніатські попи! – подумав я.

– Чи справді то католицька церква? – спитав я у коваля, котрий говорив до мене дуже добре по-українськи, вештаючись коло свого воза з вуглем.

– Де там! Уніатська! – одказав мені коваль.

Проти церкви, через дорогу стоїть хата священника уніатського; не велика й не мала, з ганком, оплетеним королєвим цвітом, з мурованим верхом, з огорідчиком, хата була достоту така, як у наших українських бідніших священників. І панська

оселя, з невеличким домом, з возівнями, з садком не дуже говорила про багатство пана. Тільки покойові дівчата, котрі бігали по воду до криниці, дуже белькотали чистим варшавським язиком... От, подумав я, звідкіль пливе польщина на наше українське село! – з панського двора!

За Костеневичем ік Бугові стоять дуже убогі села й присілки: Велика Дубровиця, Мала Дубровиця, Кривулька, Вулька. Скрізь хати маленькі, низькі, а часом зовсім польські, з вузиснічкими віконцями. Тільки нігде не траплялось мені бачити курних хат, без коминів, які я бачив у гроднянських русинів коло Бреста. В селах по обох царинах стоять хрести цілими купами по чотири, по п'ять; за царинами знов видко хрести... На одній перехресті на полі стояло п'ять хрестів поруч. Цілий край здається засіяний ніби кладовищами... Не можна не догадатись, що ті хрести понаставляв єзуїтський дух, котрий насів був на Підлясся, а тепер давить його, бо живе в польсько-панській пропаганді і в уніатському споляченому духовенстві. Ті хрести – то прикмета кладовища, де хотіла Польща поховати повіки нашу національність на Підляссі. То не знак народного благочестія! Сумно дивитись на ті хрести чорні, високі, поскуляні один на одного. Тільки часом бузькі, котрих на болотах без ліку, стоять на верхах і на перехрестях хрестів, і з своїми тоненькими ніжками, з легким тілом роблять дуже граціозний вид для подорожного. На царинах між хрестами часто побачите капличку з статуєю католицького Яна... Але в тих ділах**** можна піймати цікавим оком деякі риси української національності, бо лице тих Янів дуже скидається на якого-небудь Микиту або Опанаса. На українській землі і польський святий під католицькою одежею був все-таки українцем...

В Малій Дубровиці я зайшов в одну хату полуднувати, взявши

з воза свою харч. В хаті я застав дуже стару беззубу бабу з маленькою дитиною на руках.

– Добридень, бабуню! Чи дозволите мені пополуднувати у вашій хаті? – питаю я у баби.

Баба стояла коло печі, на лиці в неї було видко, що вона здивувалась.

– Полуднуйте, коли ласка ваша, – сказала баба сміліше. Бачив я бідні хати на Україні, але не траплялось мені бачити такої бідності, яку тепер мені довелося побачити на Підляссі. І сіни були немалі, і хата чимала, але що за біднота! Що за вбожество! Віконця в хаті польські, на п'ядь вгору і на півтори п'яді вшир; лавки ледве на п'ядь вшир, стіл був широкий ледве на пів аршина і лежав не на чотирьох ногах, а на двох перехрестях, зчіпляних посередині підніжкою одно з другим. Такі столи траплялось мені бачити і коло Дніпра. На стіні висіло зо два образки на папері. В печі стояло два порожні горщечки, а за горшками сидів в самій печі чорний кіт. З темної печі, з чорних челюстів ясно блищали його зелені очі.

Я оглядав хату, питав у баби, як у їх зветься кожна річ. Баба зараз зрозуміла, що має діло не з польським паном, а з цікавим подорожнім чоловіком, стала смілива, розговорила. Старі сухі губи швидко заворушилися, і я побачив тут цікаву українську цокотуху.

– Як, бабо, ваш кіт висидить в печі? – питав я.

– Бо не топили сьогодні. Мій син, Ян Климко, пішов у поле жати ще досвіта, а я стара і без обіда **обийдусь**.

– Чи велика ж ваша сім'я?

– Була колись велика, а тепер стала мала. **Ліг** з двадцять попереду я мала десятеро дітей, а тепер остався міні один син. А се держу на руках онука.

Померкші очі старої засвітились ніби жизнью. Мені полудень пішов якось лучче в горло. Серед такої бідноти і хліб не йшов на душу. Я дав паляниці і сала бабі і онукові. Баба засміялась...

– Як у вас звать се? – питав я, показуючи на комин.

– Та **бовдур** кажуть. Нащо він вам здався? – сміялась баба, одказуючи мені.

Все в хаті звалось так, як і на Україні. Близько од дверей висів **комин**, де світять лучиною зимової пори.

– Чого ви такі бідні? Чи маєте який заробіток? Чи маєте воли, корову?

– Де там знайти заробітки? Часом у **панув** жнемо. Корови не маємо, а волів і не було ніколи.

І справді, було знать, що корови нема, бо дитиня було худе й бліде як смерть. Не кров, а золотуха текла в його жилках.

– Чи маєте ж хліб?

– **Хліба** не стає до нового, а картоплі стає.

Пополуднував я і подякував бабі Климчисі... Довго потім не виходив з думки чорний кіт в нетопленій печі і бліде личко дитяти, і стара баба Климчиха в драній сорочці, з грубого полотна...

Сонце вже стояло серед неба, як ми під'їжджали до села Тучної.

Женці на полі полуднували, посідавши понад дорогою під вербами в холодку. На полі, на межах, або під копою стояли триноги, напнуті рядниною: там висіла плетена з мотузків колиска на дерев'яних бильцях.

Наближаючись до села, я примітив, що женці на полі мають лица ніби трохи панські, а найбільше молодіці й дівчата. Дві молодіці, зав'язані по-мужичи червоними хустками, лежали на траві, прикривши лица шматками білої кисеї. Густа курява з-під нашого воза так **івкрила** їх з головою. Молодіці одвернули зовсім не по-мужичому носи і почали одмахуватись кисеєю, як пані... Зараз-таки проти нас йшла ціла ватага чоловіків і молодіць в сільським костюмі, але на кожній жінчині були сорочки тонші і чистіші, і самі вони були з лица біліші. Всі вони говорили по-польськи досить чисто, не шепеляво, по-мазурськи.

– Чи ви мазури? – спитав я людей.

Вся ватага стала, як укопана, витріщивши на мене очі. Всі разом закричали, як гуси.

– Шляхта! А не мазури! Ми шляхта! А то со! – кричали баби.

– *Ja by mi nie podarował, nie podarował*, – кричали чоловіки. – *Ja by nie podarował*, – долітало до моїх ушей. Видко було зразу, що я дуже обидив ту польську шляхту своїм безвинним питанням. *

Я вже далеченько одїхав, а шляхта все стояла та геготала, як стадо роздражнених гусей. Мені здалося, що вони хотять доганяти мене.

Незабаром приїхали ми в шляхетське село Тучну. Село було невелике. Хати стояли двома рядами понад шляхом і всі нічим не одрізнялись од простих мужицьких русинів хат. Тільки один домок був критий залізом і був схожий на панський. В хатах було по-сільськи попросту. Життя тої шляхти нічим не одрізнялося од мужичого. Тільки на вікнах горшечки та часом віконниця коло вікна або завісочка з білого перкалю, тарілка або шклянка на миснику натякали про шляхетство обивателів. Чоловіки і жінщини мають костюм сільський, скоріш український, ніж мазурський. Тільки жінщини носять сорочки біліші од мужичих і широко вирізані кругом шиї. На старих бабах трапляється побачити чіпок на голові з цицовой***** квітчастої матерії, підкладаний ватою і підв'язаний навушниками попід бородою. З сивими косами, з великими квітками по чіпкові з добрий кулак, з одвислими губами, підвислою шкурою на лиці ті шляхтянки дуже страшні на вид. На старих шляхтичах я бачив довгі чекмени з жовтуватого сукна, довгі й широкі, як чернечі мантиї. На головах деякі діди носили патріархально шляхетські картузи з кошачої шкури. Можна було зауважити, що колись та шляхта більше одрізнялась од

народу і мала свій костюм. А тепер молодше покоління вже зовсім стало похоже костюмом на русинів. Не приймаючи язика русинів, не мішаючись з ними через сватівства, шляхта держить свій власний тип: лице їх ніжніше, шкура тонша, форми м'якші, ніж у русинів. По-всьому видко – то люди півночі, приплудні в нашій полуденній краю, між нашим полуденним племям.

Окрім Тучної, є ще недалечко од неї двоє шляхетських сіл: Гуща і Виски. Всі шляхтичі католики. Язык їх не мазурської вимови, бо мазури на Підляссі говорять іншою вимовою: вони всі шепеляють і цекають, і а вимовляють глухо, закрито, більш як о. Мазури говорять: **цеґо хцес, просе пана, я псисла, цловіек**. А сільська шляхта в Тучні говорить язиком чистим, варшавським. Може, та шляхта зісталася од часів давніх, може, то потомки дружини тих панів, що повоювали русинів! Такі шляхетські села є і на Волині, і на Подолі.

Я питав у шляхти самовара і не знайшов ні в одній хаті. Треба було пристати до шинку. В жидів я дістав самовар і посуду до чаю, навіть свіжих паляниць. Шинкарева жінка, убрана в сукню і зачесана по-європейськи, була більше похожа на шляхтянку, ніж тучанські шляхтянки. Вона подала мені самовар в свою хату, де стояло ліжко з горою подушок і перин. Правда що трудно було пізнати, що та машина, принесена Хайкою, була і справді самовар.

Одначе я все-таки напився чаю.

Вийшов я з корчми. Під корчмою стояв старий шляхтич в собачому чи кошачому капюшоні і в сірій хламиді. Він простяг руку і попросив милостині.

– Чи ви шляхтич? – спитав я.

– Шляхтич, **паніе!** – промовив він, взявши кілька копійок.

Погано ж, подумав я, коли шляхта просить хліба! Чи не був то первий польський шляхтич, що на ділі сповнив девіз польсь-

кої шляхти, хвалений тільки на словах: рівність з хлопами! Бо і тучанська шляхта не хоче рівнятись з мазурами і нашими українцями-русинами!

Вечір наближався! І ми наближались до Яблочинського монастиря. По низинах пастухи пасли череду. Скот на Підляссі дрібний, невеликий; простий мужичий скот. Не видно, щоб хто навіть з панів дбав постаратись о луччу крайову породу скоту. А сторона нагадує Голландію, де скот вславився на всю Європу, де виробляють голландський сир. Найлучче масло й сир на Підляссі виробляють німецькі колоністи, котрих є доволі: вони продають його дешевше од інших!

Частіші болота, густіші ліси показували, що незабаром буде річка. Дорога пішла через приліски, більше польовими межами. Під лісом, на сінокосі землімір з селянами міряв монастирську землю. Між сухорлявими селянами і селянками ледве повертався православний чернець, товстий, великий. Він був в літнім каптані, в круглім капелюсі. Сиві волоси були заплетені в дві кіски, котрі стирчали на товстій шиї. Молодиці в червоних очіпочках підходили до отця і цілували його повну, товсту руку. То був чернець з Яблочинського монастиря. Селяни кругом його з замученим видом здавались сухарями кругом розкішної, пухкої паляниці...

Розпитавши про гостинець³ до монастиря, ми поїхали до села Яблочні, котре стояло за чималою половою піску. Село було невелике, з дерев'яною уніатською церковцею. Монастир було вже видко не далі, як за півтори верстви. Дорога пішла через мощені греблі по низині. Річка Західний Буг була зовсім закрита вербами і лісом. Вже надвечір ми приїхали до монастиря, чи намастиря, як звуть його яблочинські русини.

Яблочинський православний монастир стоїть на низині коло самого Бугу. Кругом його роз-

ляглися великі сінокоси з маленькими озерцями, з купами верб і лозини. Попід цегляною огороною невеликою, але чисто помальованою жовтою фарбою, ми під'їхали до самої брами. Через браму я ввійшов пішки на чимале подвір'я, так само городжене стіною. З того подвір'я треба через браму йти в самий монастир. Монастир займає небагато місця і навкруги огорожений стіною. Гарна нова мурована церква з одним куполом стоїть серед плацу. З одного боку стоїть домок архимандрита, з другого – дім на два етажі, де келії монахів. В церкві саме правилась вечірня. Я пішов в церкву. Церква чисто обмальована скрізь фресками, як київські собори, і має три престоли. Іконостас, престоли і все в церкві по-православному, бо монастир і не був ніколи уніатським, хоч й теперечки стоїть серед уніатських сіл. Монастирська Онупріївська церква построєна за царя Миколая. Її держать дуже гарно й чисто, хоч і не дуже багато. Вже співали „Слава в Вишних Богу”, як я вступив у церкву. Людей не було, бо був тоді будень. Три послужники співали на криласі дуже негарними голосами. Великі парубчаки, по літ вісімнадцять, співали сопраном в приму і секунду козлиними голосами, задираючи з всеї сили голови догори: аж жили їм понапинались на шиях. В престолі правив утрєню старенький чернець, а поруч зі мною молилося ще зо два послужники і один чернець, оглядаючи мою закурену одежу і лице.

Утрєня скінчилась, і ми вийшли з церкви. На цвинтарі було мертво, як серед степу. Мені хотілось заглянути в чернечі келії, подивитись на чернечу спокійну жизнь. Я згадав, що одні мої знакомі рекомендували мені свого родича, одного ченця, мого земляка. Догнавши старого ченця, я спитав його про того ченця, назвавши на ім'я. Чернець повів мене в келії. Келії були дуже

гарні. Серед будинку наскрізь йшов просторний коридор, а по обидва боки були келії. Я вийшов на другий етаж і постукав показані мені двері. Двері одчинились, і до мене вийшов старий, але бодрий чернець в шлафроці. Рекомендуючись йому, я передав йому поклін од знакомих. Монах стояв і, здається, не міг второпати, що я йому говорив. Не трудно було вгадати причину: од ченця дуже тягнуло горілкою...

Ввійшли ми в келію. Бідний чернець не знав що й робити. Я був у нього гостем зовсім не в добрий час. Дві кімнати ченця були дуже гарні, просторні, з великими вікнами. В їх сміливо помістилась би ціла сім'я. Обстава була бідна: стіл, шафа, зо два стільці, убоге ліжко. В другій кімнаті вештався послужник в нечистому каптані, готуючи самовар.

Посідали ми і почали розмову. Чернець, розпитавши звідкіль я родом і довідавшись, що я його земляк, був дуже радий, розпитував мене про Київ, про Україну, про Черкаси і Чигирин. Було знать, що я був цікавим задля його гостем, та тільки лихо, що він ледве повертав язиком. Я швидко почув, що на мене насадала монастирська нудьга, що я потрапив в місце мертво, до людей мертвих. Мене потягло дуже на вольний світ, на свіже повітря. Я попросив ченця показати мені стежку до Бугу, щоб скупатись. Розказуючи про своє давнє життя, чернець вивів мене через чорний двір за монастирську огорою. Буг протікав дуже близько од монастиря. Стежка йшла через сінокіс між товстими, старими, рідкими вербами. З великою охотою я кинувся в свіжу воду річки, тільки шкода, що нігде було поплавати. З берега в Бузі було води по пояс, а серед річки і правому берегові було води трохи тільки за коліна. Дно в річці піщане, чисте. Річка доволі широка, хоч і мілка, з рівними низькими

берегами. Вода в Бугові каламутна.

Жаль мені стало за нашими степовими річками, де вода стоїть чиста, як сльоза!

Викупавшись в річці, ми повернулись до келії. Послужник поставив на столі чай. Сіли ми за стіл. Хазяїн був радий, розказував про монастир, про чудовий монастирський сад, про великі землі, про стадо монастирського скоту, розпитував мене, що робиться на світі. Тоді пруссаки вже взяли не один французький город, а ченці ще нічого не знали, бо не мали ніяких газет. Випили ми чай; чернець позіхав, сліпав очима. Розмова вже не тяглася. На мене знов наполягала монастирська нудьга. Мені здалося, що я заліз у якийсь склеп на кладовищі і сидів коло мерця.

Я розпрощався з ченцем.

Надворі ждала мене підвода. По двору гуляли дрібні школярі в сіреньких сюртучках. Вони були дуже похожі на бурсачків з духовних шкіл. То були сироти з Підляся, котрі й жили при школі. На подвір'ї стояла школа, в котрій є два класи. При школі знаходяться два вчителі. Школа держиться на казенні гроші і стоїть під рукою Варшавського православного архієпископа. Всі школярі родом з Підляся, з Волині, хоч вже й говорили між собою погано великоруським язиком. Я заговорив до їх по-українськи, і деякі з них обізвались до мене по-українськи. Вимова їх була тамошня, підляська. Діти обступили мене кругом, я начав з ними балакати, розпитувати, чи добре їм жити в школі, чи не обижають їх ченці. Діти не жалілись, бо ще не розуміли ні добра, ні зла...

Я розпрощавсь і з тими.

Лейба тим часом напоїв коня і посадив на віз зо мною одного школяра до станції на залізній дорозі. Ми рушили з двора, минаючи браму. По обидва боки брами сиділи два ченці на стільчиках, в широких каптанах. Їх товсті тіла ледве вмещались в

одежі. Сонце саме заходило. Жовта чиста стіна й брама червоніли проти сонця. При брамі обидва ченці з сивими бородами показували задля очей дуже гарну картину пустинного життя, гідну малярського пензля. Не було тільки левів і тигрів коло ніг чернечих, а пустиня була кругом; ліси зеленіли, столітні верби стояли на самому подвір'ї. Тяжке чуття вивозив я на серці: з монастиря давно-давно видихався дух монастирський.

Вже було пізно. Треба було завертати на ніч у Яблочну. Я зайшов в перву хату і начав проситись на ніч до клуні. Хазяїн знав мене, бо я, ідучи до монастиря, заходив до його хати полуднувати. Спати було ще рано. Я сів у хаті, велів знести з воза речі й харч, і почав вечеряти, роздавши цікавим дітям по шматку паляниці і ковбаси.

Чоловік той звався Михалко Гасчок і попереду не сказав мені свого прізвища, бо видно було, що він мене трохи опасувався: я держав книжечку і записував, що вважав за цікавіше в розмові хазяїна. Послі я йому розтолковав, що я чоловік подорожній, з-під Києва, хочу роздивитись на тутешніх людей, на їх звичаї. Чоловік почав розмовляти сміливіше. Сам він був невеличкий, з темними швидкими очима, проворний, розумний і дуже добре говорив. Його сім'я була велика: в хаті було четверо малих дітей й один парубчак. Хазяйський брат, парубок, кривий на одну ногу, звав себе дяком, бо читав у церкві на криласі. Він вчився в школі і почав чванитись передо мною великоруською мовою, хоч він говорив нею дуже погано. Одначе, побачивши, що я цікавіше слухаю хазяйську українську мову, зараз замовк. Хазяйка варила вечеряти. Вона була ще не стара молодиця і говорила, дуже розтягуючи мову, по-підляському.

Хата була невелика. Її розділяла надвое од самої печі довга груба, як стіна. В хаті все

було, як на Україні, тільки образи були з паперу і польського мальовання. Навіть вікна були на чотири шибки і піч була українська. Огонь палав у печі і світив на хату. Я з великою охотою розговорився з хазяїнами.

– Чи добре вам жити на Підляссі? Чи маєте хліба доволі? Де ви маєте заробіток? – питав я.

– Земля в нас не дуже родяча. Хліба не стає до нового; імо більше картоплю. А заробляємо часом у намастирі, а часом то у панув!

– Хто ж у вашім селі пан? Чи добрі пани для вас?

– Пан не живе в селі... – обізвався чоловік, та й замовк.

І що я питав про польських панів, ніхто нічого не розказував. Було знать, що люди боялись панів, але не видно було, щоб їх любили, бо чи може ж чоловік любити ту різку, котрою його б'ють? На Подніпрянщині лають панів, де трапиться, і клянуть голосно, хоч і серед ярмарку. А вже як натякни про панів, то ні один язик не втерпить, щоб не ляяти пана. На Підляссі народ так пригнічений, що боїться й говорити про панів, як колись у давній Москві було страшно говорити про царя.

– Чи не маєте молока на вечерю? – просив я хазяйку.

– Нема! І на нашім кутку нема. У нас є корова, але з великим телем.

І довго я розпитував їх про життя, про звичаї. У їх звичаї такі самі, як і на Подніпрянщині. Є кутя багата, є танець козак, є сопілки, є українські пісні, навіть козацькі, є паска на Великдень. Життя нашого народу скрізь однаковісінька!

– Чи чули ви що про Київ, про Печерських святих?

– Чули. Тут зараз за Бугом еден дід був у Києві і розказував нам про святих і про церкви, а ми сами не були.

Почав я розпитувати про костюм:

– Чи носять у вас дівчата стрічки, квітки, червоні чоботи, намисто?

– Де там! Хіба ж де носять червоні чоботи?

– А в нас дівчата й молодиці носять і червоні, і зелені, і жовті чоботи, – розказував я.

Молодиці було те дуже дивно. Вона навіть не чула і самого слова намисто. Я мусив їй розказати, яке воно: що то коралі.

– У нас дівчата носять тільки пацьорки сині або жовті, так купують за кілька грошів! А коралів я й не бачила в своєму селі.

Прийшов з поля старший хазяйський син, парубчак. Він став на коліна перед образами, склав руки на грудях по-польському звичаю і почав молитись Богу. Малі діти ждали вечері; не спали. Хазяйка тим часом готувала вечерю: то була смажена картопля, ледве помашена салом. Хліба на столі я не бачив!

– Просимо вечеряти! – прохала мене хазяйка.

– Спасибі! – одказав я, дивлячись на ту убогу вечерю.

Сіла вбога сім'я за стіл і почала їсти свою незмінну картоплю, котра на Підляссі грає таку роль, як на Україні пшоняна каша. Я пішов до клуні (стодоли) спати.

Од самого села Костеневичі до Бугу мое вухо дуже мило вразив чистий український язик, котрим говорять там русини. Фонетика вимови їх така сама, як коло Києва і коло Полтави.

Всі літери вимовляються там щиро по-українськи; **і** м'яко, **и** твердше **е**. На Волині коло Рівного, коло Луцька вимовляють дуже твердо кожний голос по галицькій вимові, а найбільше **и** як великорус[ьке] **ы**, **е** як великоруське **э**. Переїхавши Волинь, ви почувете на Підляссі знов надніпрянську вимову, так неначе ви звернули б у Київщину. Нижче Брестської залізної дороги вже нема й сліду вимови на **іе**, як коло Білої! Глаголи кінчаться в 3-х лицах на **ь** або на **ця**, як під Києвом. Русини говорять: **робиця, дієця, робить, роблять**; навіть кажуть вони: **цей, ця, це**, а не **сей, ся, се!**

Тільки інфінит[ив] на Підляссі вимовляється по-гаїцьки, як **ходити, робити** і о під ударенням переходить в у, як скрізь на Поліссі: **кунь, вул, жунка**. В деяких селах можна почути, що голос **і**, зроблений з **іе** (Ї), в деяких словах ще добре не обмежувався: ви почуєте – **дивчина, д'івчина** і **дівчина**; **л'іс** і **ліс**; о починає змінюватись на **і**, кажуть: **куїт, куїтка** (німецький голос **ü**); а за Бугом вже кажуть **кіт, кітка**. Часом попадаються поліські слова, як: **зщоль** (сюдою), **скуль** (звідкіль); слов'янське **вельми**. Але проте язык Підлясся нижче залізної дороги просто зв'язується з наддніпрянським як вимовою, так і етимологією. В Гроднянській губернії одна баба говорила зо мною таким чистим українським язиком, що я аж спитав її, чи не вийшла часом вона з-під Києва. А баба жила навіть в курній хаті без вивода!

Костюм підляський чисто український. Підлясяки носять таку саму свиту з чорного сукна, як і на Україні. Свита (сукмана – взято з мазурського) робиться з коротісінним комірцем, з вушками на стані, не як на Подолі, де обшивають свити червоними мережками. Шапки на Підляссі носять смушеві, сиві й чорні, високі; тільки ззаду робиться ід верху розпірка і стягається, але дуже рідко, стрічкою. Літом чоловіки носять солом'яні брилі, а коло Білої часто можна побачити сині картузи, як у мазурів. Пояси бувають червоні, плетені по-українськи. Сорочки носять білі: коло Білої затикають сорочку, а далі до Бога (Бугу. – *Ред.*) частіше й частіше трапляється бачити сорочку, висмикану по-великоруськи і білоруськи. Але навипуску сорочки носять навіть краків'яки. В жнива, в жару чоловіки зовсім розперізують сорочку. Притому сорочки часом носять довгі, трохи не до кісточок! По жіночому!

Серед поля такі жінці в довгих розпушених сорочках, з

розтріпаними довгими, як у жінок, косами, в солом'яних брилях, роблять дуже чудну картину. Довге волосся носять тільки чоловіки: парубки і хлопці стрижуться кружком і низько, як на Україні. Траплялось мені бачити личаки і навіть шкур'яні постолі, які носять на Україні баштанники і пастухи. Застіжки носять з червоних стрічок. По тій стрічці зараз можна пізнати навіть між мазурами окатоличеного русина. Костюм народний держиться міцніше од язика й віри!!!

Жіноцький і дівоцький костюм в основі той же український, тільки без того смаку, без квітчанія, який буває в дівчат на Україні. Костюм женський простіший од українського. Сорочки на рукавах і на подолі витикаються червоними нитками, але не вишиваються так розкішно, як на Україні. Жінки зав'язуються хустками, а часом носять на голові каптурку. Каптурка – то українська намітка, тільки дуже змінена. Низісінський очіпочок, кругленький обв'язується складаним білим рушничком, кінці котрого переткані червоними пружками, зав'язуються на потилиці і теліпаються, ледве досягаючи до плечей. Та каптурка накладається на тім'я і затуляє тільки що тім'я! Волосся не держиться під нею і розтріпується по лобі. Каптурка не має такого пишного, фантастичного виду, як широка українська намітка. Дівчата зав'язують голови червоненькими, невеличкими хусточками один раз, зав'язуючи кінці на потилиці, як у Полтавщині. Квіток і стрічок не видно на дівчатах. На шні вони носять пацьорки. Свити жіночі, більше цвіту білого, спідниці – синього. Жінки підляські і дівчата не вміють вбиратись, не мають смаку, не люблять квітчатись, не вміють пишатись, як українки; не мають природної грації, такої природної делікатності, якою надарила натура наддніпрянську жінчину, де дівчина без намис-

та, без стрічок і квіток не може жити, де не можна знайти дівчини, котра б не мала квіток, і стрічок, і вишиваної сорочки!

На Підляссі народ зве себе уніатами. Слово уніат стало знаком української національності. Але часто підлясяки звать себе і русинами. Капосне, сполячене уніатське духовенство хоче вигубити те слово русин, іменно на пограниччі двох націй – під Сідльцем. Часом мужик одмахується од слова русин, як чорт од ладану, хоч тут його сусіда назве себе русином. Одначе раз трапилось мені, що на моє питання, – чи ви поляки, чи русини, чи українці? – уніати одказали: ми українці. Попрощавшись з хазяїнами, я пішов спати в клуню, на сіно.

Прощаючись вранці з хазяїною, я положив на стіл четвертак грошей. Хазяйка почала одмагатись.

– Та нащо це ви платите! Чи то можна? Чи ми жиди, чи що! Та не треба нам плати!

Молодиця аж у сні вибігла за мною і прохала взяти гроші.

Дуже чесний наш народ! – думав я. Чи одцурався б жид, або німець од грошей! Наш народ не знає, що таким чесним людям дуже тяжко приходиться жити на світі!

ПРИМІТКИ

* Двірець – тут: вокзал; далі в тексті це слово вживається і в значенні „палац”.

** Магазин – тут: склад.

*** Голос – тут: звук.

¹ Дивись: „Былины” Рибникова, записані в Володимирській губернії. (*Примітка автора*).

² Навіть любима літера **ъ** не скрізь лишилась: напр., русини під Білою вимовляють чисто по-українськи: **біда міні**. (*Примітка автора*).

**** Діло – тут: твір.

***** Цицовий – ситцевий.

³ Гостищем звать дорогу у гуцули в Карпатах. (Дивись: Фельковича „Довбуш” у „Правді” 1869 року). – *Авт.* – Не лиш в Карпатах, а й у великій часті Галичини. – *Ред.* (*Примітка редакції „Правди”*).